

OSMANLI FERMANLARI: Ottoman Fermans, İstanbul 1992, 207 sayfa. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu. 2

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün son yayınlarından biri de, *Osmanlı Fermanları* adlı eserdir. Türkçe, İngilizce olarak iki dilde hazırlanan bu değerli yayın, bir sergi kataloğudur. Herbiri Türk tezhip sanatının şaheseri olan tuğralı ferman ve beratların tıpkı basımlarının yer aldığı katalog, günümüz Türk baskı tekniği bakımından da değerli bir yayın ve güzel bir örnektir.

Eserin başında, "İçindekiler" ve "Kısaltmalar"dan sonra, "Önsöz" yer almıştır. Başbakanlık Müsteşarı Sayın Necdet Seçkinöz'ün yazdığı "Önsöz"de, Osmanlı Devleti'nde arşiv malzemesinin nasıl titizlikle korunduğuna temas edildikten sonra, Osmanlı Arşivi'nin kısaca tarihi üzerinde durulmuş ve şöyle denilmiştir:

"Osmanlı Arşivi dünyanın en önemli ve en zengin arşivlerinden birisidir. Belgeler 620 yıllık bir zaman dilimini kapsar. Sadece Osmanlı Devleti'nin değil, yıkılışından sonra üç kıtaya yayılmış topraklar üzerinde kurulan yirmiden fazla devletin de tarihine ışık tutacak belgeleri ihtiva etmektedir. Bu belgelerden, yurtiçi ve yurtdışı bilim çevreleri geniş ölçüde yararlanmaktadır."

Önsöz, belgelerin sanat ve estetik değerlerine değinen ibarelerden sonra, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün görevleri arasında arşiv malzemelerinden sergiler açmak yükümlülüğünün bulunduğuna işaret edilip, bu katalogun yurtiçi ve yurtdışında açılacak sergiler için hazırlandığı belirtilerek sergiyi düzenleyen, katalogu hazırlayan Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı personeline yapılan teşekkürle sona ermektedir.

Katalogun "Sunuş" yazısı, Devlet Arşivleri Genel Müdürü İsmet Binark tarafından yazılmıştır. "Sunuş", eski bir devlet geleneği olarak Osmanlı Devleti'nde yazılı kaynakların korunması, arşiv fikrinin varlığını belirten hususlara işaretle başlamaktadır. Sonra çeşitli malzemenin yer aldığı "Tapu Tahrir Defterleri" veya "Defter-i Hâkâniler", "Mühimme Defterleri", "Ru'us Defterleri", "Şer'î Siciller" ve "Vakfiyeler" kısaca tanıtılıp Osmanlı Arşivi kurulmadan önce yazılı kaynakların korunması ile ilgili alınan tedbirlerden bahsedilmektedir. Bu tedbirler arasında 1785'te Reisül-Küttâb'a yazılan bir emirde Sadrazam Sarayı bahçesindeki kârgir deponun onarılıp devlete ait belgelerin, defter, nâme ve andlaşmaların muhafazası için tahsis edilişi, bu konudaki ilk belge olarak tanıtılmaktadır. Ve bu belge, ilk basit arşiv yönetmeliği hükümlerini de taşımaktadır. Sonra Safvetî Paşa'nın 1845 tarihli tezkiresiyle arşivlerin korunmasıyla ilgili teşebbüsü üzerinde durulmuştur. Yine aynı yıl, Mustafa Reşit Paşa'nın Hazine-i Evrak'ı kurdurması, ilk ciddi arşiv teşkili teşebbüsü olarak ele alınıp, Osmanlı Arşivi'nin malzeme bakımından genişçe bir değerlendirilmesi yapılmıştır. "Sunuş", Osmanlı Arşivi'ndeki sanat değerli belgeler, bunların yurtiçi ve yurtdışı sergilerle tanıtılmasına dair kanun hükmü üzerinde durularak bu çalışmayı destekleyenlere, sergiyi ve katalogu hatırlayanlara teşekkür cümleleriyle biter.

Eserin "Giriş"inde Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, gelişmesi ve genişlemesi üzerinde kısaca durulduktan sonra, bu devletin başlıca özelliği olan şu hususa işaret olunmuştur:

“Osmanlı Devleti'nin sınırları içindeki temel unsur Türk milleti olduğu halde, kuruluşundan itibaren hem çeşitli ırklara, hem de değişik dillere mensup topluluklar yaşamıştır. Devletin kanunları, İslâm Dini'nin temel hükümlerine göre hazırlanmıştır. Ancak Batı'da anlaşıldığı şekliyle din devleti değildir. Dayanak noktası İslâm Dini olmasına rağmen, yine İslâm Dini'nin verdiği hoşgörü ve Türk milletinin geniş merhameti ve anlayışı sonucu, bu geniş topraklarda yaşayan değişik dinlere mensup kişilere inanç hürriyeti sağlanmıştır. Hat-tâ bu inanç hürriyeti bizzat devlet ve padişah tarafından garanti altına alınmıştır.”

Giriş'te Yahudi, Rum ve Ermeni teb'aya ibadet, gelenek ve mesleklerini rahatça icra etme imkânlarının verilmesi, dinî liderlerine tanınan haklar, son yüzyılda devlet memuru olup bakanlığa kadar yükselmeleri gibi bahislere kısaca değinildikten sonra, Osmanlı Arşivi'nin değerli bir koleksiyonu olan “Osmanlı Fermanları” ele alınmıştır. Sonra “Ferman”, “Berat” ve “Tuğra” kelimelerinin tanımları ve özellikleri anlatılmıştır. Bu arada ilgili terimlere de yer verilmiştir.

“Ferman” bahsinde bir fermana bulunan önemli unsurlar sayılmış, “emr-i şerif” ve “hatt-ı hümayûnla muvaşşah” fermanlar belirtilmiştir.

“Biti”, “berât-ı şerif” ve “nişân-ı şerif” de denilen “Berât” terimiyle adlanan belgelerin muhtevaları, türleri açıklandıktan sonra da her padişah döneminde berâtların değiştirilip yenilenmesi, yani “tecdid-i berât” konusuna işaret olunmuştur.

Aslı Oğuz lehçesindeki “tuğrağ” kelimesinden gelen “Tuğra” bahsinde, bu terimle eş anlamlı “tevkî” ve “nişan” kelimeleri, “tevkî-i hümayûn”, “tevkî-i refî”, “nişân-ı şerif-i âlişân-ı sultanî” ve “alâmet-i şerife” gibi tabirler, tuğra çekenlere verilen adlar, tuğrada yer alan unsurlar, yani padişahların isimleriyle baba adları, “Han” sıfatıyla “muzaffer dâima” veya “el-muzaffer dâima”lı dua cümlecikleri söz konusu edilmişlerdir.

Önsöz, Sunuş ve Giriş bölümlerinin herbirinin ardından İngilizce çevirileri yer almış, eserde daha sonra 1281-1922 tarihleri arasındaki Osmanlı padişahları ve sadrazamları görevlerine başlayış ve ayrılış tarihleriyle sıralanmışlardır.

“Osmanlı Fermanları” adlı eserin katalog bölümü, 31-191. sayfalar arasındadır. Katalog'da seksen belge tanıtılmıştır. Çift rakamlı sayfalarda belgelerin renkli basımları, ekseriyetle küçültülerek verilmiş, karşı sayfalarda Türkçe ve İngilizce tanımları yapılmıştır.

Her tanıtımda belgenin ne olduğu, yani türü, dönemi, tarihi, yazı çeşidi, ebadı, tuğrası ve tezyinatı, gördüğü işlem, konusu ve fonu hakkında bilgi verilmiştir.

Katalog'da yer alan ilk belge, III.Murad dönemine ait olup evâil Zilkade 982 (Aralık 1575) tarihli bir “Temliknâme”dir. İlk satır celî divânî, sonrakilere divânî kırması ile yazılmış olup 63 satırlıdır. Ölçüsü 230 x 40 cm.dir. Tuğrası ve tezyinatı için “Tuğra altın yıldız çizgilerle çekilmiş, içi siyah mürekkeple boyanmıştır. Altın yıldız, mavi ve kırmızı renkli çiçek motifleriyle tezyin edilmiştir.” bilgisi verilmiş, gördüğü işlem “Alt sol köşede, temliknâmenin yazıldığı mahallin kaydı vardır” diye belirtilmiştir. Belgenin konusu şu ibareyle özetlenmiştir:

“Daha önce II. Selim tarafından sabık Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya verilen müliknâmede kayıtlı; Bolu, Ankara, Karahisar-ı Teke Sancağı'nda, Hüdâvendigâr Sancağı Seferhisar Nâhiyesi'nde ve Dodurga'daki köy, çayır ve mezraa sınırlarının, mahallî kadılar ve ehl-i vukûf vasıtasıyla yenilediğince dâir.”

Belgenin fonu için verilen bilgi "BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Müzehhep Fermanlar No: 1/1"dir.

İkinci belge, IV. Mehmed dönemine ait bir ferman olup Bâdisheher adlı bir saraylının tasarrufuna verilen bir evle ilgilidir.

Üçüncü belge, II. Süleyman devrine ait bir timar berâtıdır.

Dördüncü belge, yine aynı devre ait bir mâlikâne tasarrufuyla ilgili berattır.

Bundan sonra katalogda II. Ahmed'in bir, II. Mustafa'nın üç, III. Ahmed'in on beş, IV. Mehmed'in bir, III. Mustafa'nın beş berat, iki fermanını, III. Osman'ın iki beratı, II. Mustafa'nın bir beratı takip eder. III. Mustafa'dan altı berat, I. Abdülhamid'den on iki berat, üç ferman, III. Selim'den dokuz ferman, altı berat, IV. Mustafa'dan bir berat, II. Mahmud'dan beş ferman, altı berat katalogdaki diğer belgelerdir. Son belge, Abdülmecid'in Şehzâde Ahmed Celâleddin'e verdiği 25.11.1264/23.10.1848 tarihli bir ferâşet-i şerîfe berattır.

Eserin sonunda, 194-198. sayfalarda "Sözlük", 200-203. sayfalarda sözlüğün üzerinde bir bibliyografya vardır.

Katalog, çok kaliteli kalın kuşe kâğıda güzel bir teknikle basılmıştır. "Sahh" yerine "sah" dizilmesi gibi birkaç dizgi hatası dışında yanlış yok gibidir. I. Mahmud'un tuğrasının yer aldığı bir kapakla katalog, kitapseverlerin hizmetine sunulmuştur.

Belgelerin çoğu büyüteçle okunabilmektedir. Bu bakımdan eser, sergi dışında da tarihî kaynak olarak yararlanılabilecek niteliktedir. "Osmanlı Fermanları" adlı eser, özellikle sanat tarihçilerimiz ve süsleme sanatlarımızdan "Tezhip"le uğraşanlar için çok değerli malzemeyi ihtiva etmektedir. Türk tezhibindeki "Şukûfe tarzı"nın 1575-1848 yılları arasında nasıl geliştiğini, zamanla nasıl bozulmağa başladığını tesbit edecekleri bu yayın bol malzeme sağlamaktadır. "Mucibince amel oluna" ibarelerinden çoğunu çevreleyen küçük mihrabiye örnekleri ise, kitaplara has tezhibin vesikalara da aksettğini gösteren güzel delillerdir.

Herhalde "Osmanlı Fermanları", Fuat Bayramoğlu'nun 1976'da *Kültür ve Sanat* dergisinin 4. Sayısında yayımlanan "Tezhipli ve Padişah Onaylı Fermanlar" adlı yazısından ve uzun bir aradan sonra bu alandaki boşluğu dolduran önemli bir eser sayılabilecektir.

DR. MÜJGÂN CUNBUR
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu,
Atatürk Kültür Merkezi Aslı Üyesi